

SIMON ZSOLT

Hol feküdt Qode? Néhány ókori keleti helynév azonosításáról¹

Az egyiptomi forrásokból ismert, leggyakrabban Qodeként emlegetett ókori keleti térséget (*Qd*[*j/w*]), néha Qadiként vagy Qediként is vokalizálják) általában a Hettita Birodalom Kizzuwatna nevű régiójával azonosítják. Ez a több mint száz éves elmélet nemcsak az ennek a kérdésnek szentelt tanulmányokban található meg, hanem a kézikönyvekben is. Még ha néhány kutató különféle okokból nem is nevezi nevén Kizzuwatnát, a földrajzilag vele nagymértékben egybeeső Kilikiát és környékét jelöli meg Qode megfelelőjeként.² Sőt, nemrégiben francia kutatók egy

¹ Az „Egypt and the Near East – The Crossroads. International Workshop on the Relations between Egypt and the Near East in the Bronze Age” (Prága, 2010. szeptember) konferencián elhangzott előadás magyar nyelvű változata. Minthogy a tanulmányban idézett egyiptológusok egymástól részben eltérő átírási rendszereket használtak, a félreértések elkerülése végett meghagytam az egyes szerzők szerinti átírást, és nem egységesítettem. Köszönetem fejezem ki *Max Gander*nek, amiért rendelkezésemre bocsájtotta kéziratát, *Gerfrid G. W. Müller*nek (Mainzer Photoarchiv), amiért hozzáférést biztosított a KBo I 22 hátoldaláról készült fényképhez, és *Egedi Barbarán*nak, amiért néhány filológiai részletet megvitatott velem. Természetesen jelen írás minden esetleges tévedése engem terhel. – Az ókori szövegekre történő hivatkozások során a következő bevett rövidítések fordulnak elő a dolgozatban: AT = WISEMAN, D. J., *The Alalakh Tablets*, London 1953; CTA = HERDNER, A., *Corpus des tablettes en cunéiformes alphabétiques*, Paris 1963; KBo = *Keilschrifttexte aus Boğazköy*; KRI = KITCHEN, K. A., *Rameside Inscriptions I-VII.*, Oxford 1968skk.; KTU = DIETRICH, M. – LORETZ, O. – SANMARTÍN, J., *Die keilalphabetischen Texte aus Ugarit (AOAT 24/1.)*, Kevelaer–Neukirchen-Vluy 1976; KUB = *Keilschrifturkunden aus Boğazköy*; oDeM I-456 = ČERNÝ, J., *Catalogue des Ostraca Hiératiques non Littéraires de Deir el Médineh (DFIFAO 3-7.)*, Cairo 1935-1951; pAnast II-IX = *Select Papyri in the Hieratic Character from the Collections of the British Museum, pl. 63-143*, London 1842-1844; RS = Ras Šamra; Urk. IV = HELCK, W., *Urkunden der 18. Dynastie*. Berlin 1955-1961.

² MASPERO, G., *Histoire ancienne des peuples de l'Orient*, Paris 1904⁶, 957; *Études de mythologie et d'archéologie égyptiennes V.*, Paris 1911, 160; MEYER, E., *Geschichte des Altertums I.2. Die ältesten geschichtlichen Völker und Kulturen bis zum sechzehnten Jahrhundert*, Stuttgart–Berlin 1909², 623 (de vö. *Geschichte des Altertums II.2. Die Zeit der ägyptischen Grossmacht*, Stuttgart–Berlin 1928², 102); SMITH, S., Kizzuwatna and Qode, *Journal of Egyptian Archaeology (JEA)* 8 (1922) 46–47; GAUTHIER, H., *Dictionnaire des noms géographiques contenus dans les textes hiéroglyphiques V.*, Le Caire 1928, 180; ASTOUR, M. C., *Hellenosemitica. An ethnic and cultural study in West Semitic impact on Mycenaean Greece*, Leiden 1967², 28–29 (vö. II, 32, 36–37); WILSON, J. A., *Egyptian Historical Texts. Egyptian Secular Songs and Poems*, in PRITCHARD, J. B. (ed.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton 1969, 235¹⁹, 470⁶; JONES, A. H. M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1971, 191; HELCK, W., *Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.*, Wiesbaden 1971², 281–282 (vö. 119, 196), Kizzuwadna, *Lexikon der Ägyptologie* 3 (1980) cols. 443–444; DESIDERI, P. – JASINK, A. M., *Cilicia. Dall'età di Kizzuwadna*

csoportja megkísérelte kiterjeszteni Qode jelentését az egész, luvi nyelven beszélő Dél-Anatóliára, beleértve a tarhuntaššai hettita alkirályságot is.³ Kétély ezen állításokkal szemben ritkán fogalmazódott meg.⁴ E *communis opinio* jellegzetessége, hogy mind a publikált kritikát, mind a már 1969-ben megfogalmazott alternatívát figyelmen kívül hagyja, és ezen elmélet követőinek legtöbbje nem is érvel a Kizzuwatnával való azonosítás mellett, annak ellenére, hogy ez olyan nyilvánvaló filológiai és nyelvészeti problémákkal terhelt, amelyek kizárják ezt az azonosítást, minden változatában. Ezért ebben a tanulmányban megkísérlem újfent áttekinteni a Qode azonosítására vonatkozó bizonyítékokat és érveket.

I. Az egyiptomi források

Az egyiptomi források Qodét III. Thotmesz korától említik, III. Ramszszszel bezárólag:⁵

.....
alla conquista macedone, Torino 1990, 99–103 (vö. 10); HAWKINS, J. D., *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions I. Inscriptions of the Iron Age*, Berlin–New York 2000, 39 (a továbbiakban: *CHLI*); BRYCE, T. R., *The Kingdom of the Hittites*, Oxford 2005², 249, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia. From the Early Bronze Age to the Fall of The Persian Empire*, London–New York 2009, 582–583; YAKAR, J., Dating the Sequence of the Final Destruction / Abandonment of LBA Settlements. Towards a Better Understanding of the Event that Led to the Collapse of the Hittite Kingdom, in MIELKE, D. P.–SCHOOP, U.-D.–SEEHER, J. (Hg.), *Strukturierung und Datierung in der hetbitischen Archäologie. Voraussetzungen – Probleme – Neue Ansätze. Internationaler Workshop, Istanbul, 26.-27. November 2004* (Byzas 4.), Istanbul 2006, 39.

³ DE VOS, J., Les mentions des Louvites dans les sources égyptiennes. Qawê, Qode et la Biographie de Sinouhé, *Colloquium Anatolicum* 3 (2004) 163–165; CASABONNE, O., *La Cilicie à l'époque achéménide* (Persika 3.), Paris 2004, 75–76, 84; LEBRUN, R.–DE VOS, J., A propos de l'inscription bilingue de l'ensemble sculptural de Çineköy, *Anatolia Antiqua* 14 (2006) 50–52.

⁴ GARDINER, A. H., *Ancient Egyptian Onomastica I.*, Oxford 1946, 135*–136* (a továbbiakban: *AEO*); EDEL, E., Der geplante Besuch Hattušilis III in Ägypten, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 92 (1960) 15 („immer noch nicht recht identifizierbar”); KÜMMEL, H. M., Kizzuwatna, *Reallexikon der Assyriologie* 5 (1976–1980) 627; KLENGEL, H., *Geschichte des hetbitischen Reiches*, (HdO 34.), Leiden 1999, 216, 317²⁰, de vö. 420; KITCHEN, K. A., *Ramesside Inscriptions Translated & Annotated, Notes and Comments II. Ramesses II, Royal Inscriptions*, Oxford 1999, 52 („may correspond”), 81–82 (a továbbiakban: *RI-TANC*); YAKUBOVICH, I., *Sociolinguistics of the Luwian Language*, Leiden – Boston 2009, 152⁹³ („location [...] unknown”); az egyedüli tényleges alternatívához ld. lentebb.

⁵ Az összeállítás alapjául GARDINER, *AEO*, 134*–136*; WEIPPERT, M., Ein ugaritischer Beleg für das Land „Qadi” der ägyptischen Texte? *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* 85 (1969) 35–39; HELCK, Kizzuwatna; DE VOS, Les mentions des Louvites, 163–165 szolgáltak, mind további irodalommal. Nem vettem figyelembe Qode következő állítólagos említéseit:

(1) A KUR.KUR KU.TI.TI problematikus kifejezését (EA 75, 37), W. L. MORANT követve (*The Amarna Letters*. Baltimore–London 1992, 146⁷, aki a következőképp fordítja: ‘mindazon országok, melyek (Mitanni királyának a) vazallusai voltak’ [azaz KU.TI.TI itt a GÜ.(UN).DI₆.DI₆ ‘adóvivők’ szillabikus írásmódja], melyet LIVERANI, M., *Le lettere di el-Amarna I. Le Lettere dei “Piccoli Re”*, Brescia 1998, 174 is elfogadott; ld. már GARDINER, *AEO*, 135* korábbi irodalommal, hasonlóan GOETZE, A., The struggle for the domination of Syria (1400–1300 B.C.), *Cambridge Ancient History* II/2³ (1975) 8 [‘min-

1.1. Qode Qádes, Naharina és a hurrik szövetségeseként jelenik meg a megiddói csatában III. Thotmesz alatt (Urk. IV, 649: 10).

1.2. Qode hettita szövetségesként jelenik meg a qádesi csatában II. Ramszesz korában. A hettita szövetségesek listáját öt változatban ismerjük (Qode megjelenési helyei: „Költemény” [Poem] 5 & 47 [itt Kizzuwatnával együtt] és „Hivatalos beszámoló” [Bulletin] 48):⁶

a) Hatti, Naharina, Arzawa, Pedašša, dardánok, Maša, Karkiša, lukkák, Karkamiš, Qode, Qádes, Ugarit, Mw-š3-n(-3)-t;

b) Hatti, Naharina, Arzawa, dardánok, kaskák, Maša, Pedašša, Arawanna, Karkiša, lukkák, Kizzuwatna, Karkamiš, Ugarit, Qode, Nuhašše, Mw-š3-n(-3)-t;

c) Arzawa, Maša, Arawanna, lukkák, dardánok, Karkamiš, Karkiša, Aleppo;

d) dardánok, Naharina, kaskák, Maša, Pedašša, Karkiša, lukkák, Karkamiš, Arzawa, Ugarit, Arawanna, <egy azonosítatlan állam>, Mw-š3-n(-3)-t, Qádes, Aleppo, Qode;

e) kaskák, Danuna, Hatti, <egy azonosítatlan állam>, lukkák, Pedašša, Arzawa, Karkamiš, Qode, Qádes (Amenemope onomasztikonja, Nos. 243-252⁷).

1.3. Qode megjelenik a hettita nagykirály egy, Qode uralkodójához intézett fiktív levelében II. Ramszesz idejében (pAnast II, 2, 2 = IV, 6, 7).

1.4. Qode az ajándékok egyik forrása, amikor II. Ramszesz a második hettita házasságát köti (KRI II, 283, 4).

1.5. Szintén II. Ramszesz korában említik meg Qode egy meghódított városát (KRI II, 170, 15): „*dmj jn-n hm-fm p[3 t3] n qdj m p3 ww nbrn bn[...]3*”. E kulcsfontosságú mondatot a következőképp adják vissza az egyes kutatók: ‘the town named Hn... taken by His Majesty in the land of Kedy and in the territory of Nabrin’⁸;

den (Mitanni királyával) szövetséges ország (?)’]; alternatív megoldáshoz ld. YOUNGBLOOD, R. F., *The Amarna Correspondence of Rib-Haddi, Prince of Byblos (EA 68-96)*. PhD értekezés, Philadelphia 1961, 165 irodalommal), szemben DE VOS, Les mentions des Louvites, 163, kül. 114–115. j., nézetével (öt ismétli CASABONNE, O.–DE VOS, J., Chypre, Rhodes et l’Anatolie méridionale: la question ionienne, *Res Antiquae* 2 (2005) 93; LEBRUN–DE VOS, A propos de l’inscription bilingue, 50).

(2) Az I. és III. Thotmesz különféle szövegeiben megjelenő *nbdw qdw* kifejezést ERMAN, A.–GRAPOW, H., *Wörterbuch der ägyptischen Sprache II.*, Leipzig 1927–1928, 247, 5 (‘die Böartigen’) alapján (vö. MEYER, *Geschichte des Altertums II.*, 102ⁱ; HÖLSCHER, W., *Libyer und Ägypter. Beiträge zur Ethnologie und Geschichte libyscher Völkerschaften nach den altägyptischen Quellen*, Glückstadt–Hamburg–New York 1937, 34; GARDINER, *AEO*, 134*) szemben DE VOS, Les mentions des Louvites, 163 (megismétli CASABONNE–DE VOS, Chypre, 92) nézetével, akinek fordítása: ‘Qodéens à la (longue?) chevelure bouclée’.

(3) A *Színube történetében* említett *Kšw* helynevet, amelyet TH. SCHNEIDERT követve (Sinuhes Notiz über die Könige. Syrisch-anatolische Herrschertitel in ägyptischer Überlieferung, *Ägypten und Levante* 12 (2002) 264–266) DE VOS Qodéval azonosított (Les mentions des Louvites, 158 és 83 j., 165–168), mivel Qode államához semmi köze, ld. a részletes elemzést alatt, 3.4. Vö. még GARDINER, *AEO*, 134*.

⁶ Vö. HELCK, *Die Beziehungen*, 195–196; LEBRUN – DE VOS, A propos de l’inscription bilingue, 52⁷⁵.

⁷ GARDINER, *AEO*, 123*–141* (vö. No. 253, 149–150*)

⁸ GARDINER, *AEO*, 136*.

‘die Stadt, die Seine Majestät im Land qd-i im Gebiet von Nabrina genommen hat, (nemens) Hn[...]’⁹; ill. ‘in the land of Qode, in the district of Nabarina’¹⁰.

1.6. Végül Qode megjelenik III. Ramszesz azon listájában, amely az ún. tengeri népek által állítólag elpusztított országok felsorolása (KRI V, 39, 16): “Hatti, Qode, Karkamiš, Arzawa, Alašiya”.¹¹

Ezen a ponton érdemes összegezni néhány megfigyelést, amelyek ezekből a szöveghelyekből következnek, s amelyek később segíteni fognak a javaslatok kiértékelésében:

1. Qode már a XV. században is létezett (III. Thotmesz), vö. I.I. szöveg.
2. Qode uralkodóval rendelkezett a XIII. században, vö. I.3. szöveg.

⁹ WEIPPERT, Ein ugaritischer Beleg, 37, vö. már MEYER, *Geschichte des Altertums* II.2., 102¹, hasonlóképp HELCK, *Die Beziehungen*, 213.

¹⁰ KITCHEN, *RITANC*, 81.

¹¹ További említések, melyek nem segítenek a lokalizálásban:

(1) Qode gyakorta megjelenik egy sörfajta forrásaként (pAnast III A, 2 = IV, 16, 1; III A, 5 = IV, 16, 4; IV, 12, 11 = V, 4, 1; oDeM 273, 2; vö. K. 346 edényfelirat (LEAHY, A., *Excavations at Malkata and the Birket Habu 1971-1974. The Inscriptions*, Warminster 1978, 11 n° 29) és a Malkata 118 edényfelirat (HAYES, W. C., *Inscriptions from the Palace of Amenhotep III, Journal of Near Eastern Studies* 10 (1951) fig. 9 n°118, III. Amenhotep kora), akárcsak fából készült tárgyakéként (pAnast III A, 8 = IV, 16, 7, vö. IV, 17, 2).

(2) Urk. IV 663, 1 (III. Thotmesz) valamilyen dél felé, azaz Egyiptomba irányuló szállításról (*w3.t qd.t jm=sn*).

(3) II. Ramszesz luxori reliefsen, ꜥt3 mellett: „Qode elpusztítója” (KITCHEN, K. A., *Some New Light on the Asiatic Wars of Ramesses II, JEA* 50 (1964) 51, a szöveghez ld. 52, B I 6). Habár II. Ramszesz nyilvánvalóan sosem vezetett hadjáratot Kizzuwatna vagy bármilyen dél-anatóliai terület ellen, ez nem használható fel érvként ezen lokalizációk ellen, mivel ezt a jelzőt azzal is magyarázhatjuk, hogy bárhol is feküdt Qode, hettita szövetségként részt vett és így „legyőzött” a qádesi csatában.

(4) Qode megjelenik személynevekben is, Ugaritban (*qt3y* (m.): CTA 82, 19; 105, 4; WEIPPERT, Ein ugaritischer Beleg, 50), Alalahban (*ʾQaduwiya*: AT 298: 9, 35), valószínűleg Egyiptomban (*qd-ʾi*: Ramesseum Ostraca 175 és 215 (m.), pBologna 1086, 11-12 / KRI IV 80 (f.), GARDINER, *AEO*, 136^a, WEIPPERT, Ein ugaritischer Beleg, 50 és 98 j.; LEBRUN-DE VOS, A propos de l’inscription bilingue, 50⁶⁸ további irodalommal; SCHNEIDER, TH., *Asiatische Personennamen in ägyptischen Quellen des Neuen Reiches* (OBO 114.), Freiburg-Göttingen 1992, 203 kritikája megalapozatlan, mivel ezt a nevet valóban lehet *nisbének* tekinteni) és talán Krétán (ha Astour, M. C., *Second Millennium Cypriot and Cretan Onomastica Reconsidered, Journal of the American Oriental Society* 84 (1964) 252 interpretációja a *Sn-qd* (BM 5647 obv. No. 10) keftiui nevet illetően helytálló). Habár e nevek földrajzi horizontja inkább Észak-Szíria, semmint Anatólia, e *személyek* dél-anatóliai eredetét nem tudjuk kizárni, arról nem is beszélve, hogy e nevek adása mögötti motiváció feltárhatatlan (MÜLLER, W. M., *Asien und Europa nach altägyptischen Denkmälern*, Leipzig 1893, 244 nézetével szemben). LEBRUN-DE VOS, A propos de l’inscription bilingue, 50⁶⁸ javaslata, hogy az egyik egyiptomi anyja révén Arzawából (*ʾi-y-r-d-w*) eredt volna, tarthatatlan, nemcsak azért, mert Arzawa számos egyiptomi említése egyszer sem tartalmaz <d>-t (ld. az általuk összeállított listát, uo.), hanem mert az egyiptomi <d> sosem ír át hettitaluvi <z>-t, ld. lentebb, 2.I. (e helynév más lokalizációhoz ld. a hivatkozásokat uo. és WEIPPERT, Ein ugaritischer Beleg, 50⁶⁸).

3. Qode független volt a XV. sz. közepén, de később hettita uralom alá került, vö. I.I.-4. szövegek.
4. Qode szoros kapcsolatban állt Észak-Szíriával, ld. I.I. szöveg, ahol azonban nem világos, hogy ez csak politikai vagy földrajzi kapcsolatokat is jelent. Az I.2. szöveg egyértelműen azt mutatja, hogy Qode Észak-Szíriában feküdt: úgy tűnik, csak az a) és b) listák szervező elve volt földrajzi alapú,¹² és azok két, világosan elkülönülő csoportra oszlanak: anatóliai szövetségesekre (Arzawa, Pedašša, dardánok, Maša, Karkiša, lukkák / Arzawa, dardánok, kaskák, Maša, Pedašša, Arawanna, Karkiša, lukkák, Kizzuwatna) és észak-szíriai szövetségesekre (Karkamiš, Qode, Qádes, Ugarit, Mw-š3-n(-3)-t / Karkamiš, Ugarit, Qode, Nuḫašše, Mw-š3-n(-3)-t). Qode mindkét alkalommal ez utóbbiban szerepel,¹³ s ez az oka annak, hogy Észak-Szíria megjelenik néhány lokalizációs javaslatban is.¹⁴
5. Az I.5. szöveg alapján Qode Naharinán belül helyezkedett el,¹⁵ minthogy egy és ugyanazon város nem létezhet egyszerre két, földrajzilag különálló területen (szemben Weippert nézetével,¹⁶ aki a szöveg világos jelentése ellenére Naharinát csak mint Qode szomszédját jelölte meg (vagy, kérdőjelesen, Naharina Qode része lett volna [!])).
6. Amint az I.2. szöveg mutatja, Qode nem lehet azonos Kizzuwatnával,¹⁷ ha csak nem születik magyarázat párhuzamos megjelenésükre.¹⁸

¹² WEIPPERT, Ein ugaritischer Beleg, 36–37; HELCK, *Die Beziehungen*, 196.

¹³ ASTOUR, *Hellenosemitica*, 29.

¹⁴ MÜLLER, *Asien und Europa*, 242–248 (az Isszoszi-öböl, de a kilikiai partvidék nem); MEYER, *Geschichte des Altertums* II.2., 102 (Észak-Szíria, óvatosan hozzáfűzve, hogy talán Kilikiáig elérve), GARDINER, *AEO*, 134*, 136* („a region to the N. of Syria, probably between Carcbemish and the Mediterranean”, amely „must have lain further north than Amurru, at the Gulf of Issus, but apparently extending a good deal further to the East than Kizzuwatna”); WEIPPERT, Ein ugaritischer Beleg, 37 (Karkamiš, Nuḫašše, Ugarit közelében, vö. 35: az észak-szíriai lokalizáció bizonyos); VANDERSLEYEN, C., *L'Égypte et la vallée du Nil 2. De la fin de l'ancien empire a la fin du nouvel empire*, Paris 1995, 300 és KITCHEN, *RITANC*, 81–82 (valahol az Eufrátesz nagy nyugati kanyarolata és a Földközi-tenger között).

¹⁵ VANDERSLEYEN, *L'Égypte*, 300.

¹⁶ WEIPPERT, Ein ugaritischer Beleg, 37.

¹⁷ ASTOUR, *Hellenosemitica*, 28–29; WEIPPERT, Ein ugaritischer Beleg, 37¹⁷; vö. KÜMMEL, Kizzuwatna, 627.

¹⁸ Megjegyzendő, hogy III. Ramszesz állítása se pro, se kontra nem használható érvként, mivel legalább részben téves: Ḫattuša nem pusztult el, hanem elhagyták (SEEHER, J., Die Zerstörung der Stadt Hattuša, in WILHELM, G. (Hg.), *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie, Würzburg, 4.-8. Oktober 1999* (StBoT 45.), Wiesbaden 2001, 623–634); pusztulással járó betörések pedig csak a kilikiai és a szíriai partvidéken bizonyíthatóak, vö. GENZ, H., Erste Ansätze zu einer Chronologie der frühen Eisenzeit in Zentralanatolien, in NOVÁK, M.–PRAYON, F.–WITTKER, A.-M. (Hg.), *Die Außenwirkung des spätethitischen Kulturraumes. Gütertausch – Kulturkontakt – Kulturtransfer. Akten der zweiten Forschungstagung des Graduiertenkollegs „Anatolien und seine Nachbarn“ der Eberhard-Karls-Universität Tübingen (20. bis 22. November 2003)* (AOAT 323.), Münster 2004, 220. Ami Qode más jellemzőit illeti, nem tudok GARDINERrel egyetértni, aki azt állította, hogy a III. Ramszesz által felsorolt országok „doubtless all regarded as of great strength” (*AEO*, 135*), mivel mindegyikük vagy Ḫatti vazallus királyságai (Karkamiš, Arzawa) vagy Ḫattinak alávetett területek (Qode, Alašiya). Hasonlóképp, abból, hogy Qode

Ezen hat megfigyelés segítségével a következő részben áttekintjük az azonosításra tett eddigi javaslatokat.

2. A javaslatok

2.1. Kizzuwatna (e nézet képviselőihez ld. I. j.)

Az a különös, hogy a Kizzuwatnával történő azonosítás hívei nem igazán nevezték meg, miért is kellene Qodét Kizzuwatnával azonosítani, s így csak nagyon kevés érv említhető.

Meyer felhívta a figyelmet egy Κ(Ι)ῆτις nevű régióra Kilikia Tracheiában (Anemurion és a Kalykadnos / Gök su között), amely szerinte kapcsolatban állhat Qodéval.¹⁹ Sajnos e terület csak az i. sz. I. században adatolt,²⁰ így bárminemű kapcsolat Qodéval valószínűleg kizárható.

Astour szerint mivel Qode nem köthető sem Ugarithoz, sem Alalahhoz, csak Kilikia marad.²¹ Számomra ismeretlen, miért nem vett számításba egy belső észak-szíriai lokalizálást, különösen mivel ő maga is megfigyelte, hogy Qodét a hettiták szíriai szövetségei között említik a qádesi csatában (ld. fenn).

Számos kutató úgy érvelt, hogy Qode a tengerig terjedt.²² Ez a javaslat a pAnast III, 3, 6 egy kifejezésén alapszik, mely szó szerint 'a kikötő Qode-söre', *ḥnq.t qd̄j n t3 mnjw.t*. Weippert azonban joggal hívta fel rá a figyelmet, hogy ebből a kifejezésből nem következik, hogy Qodének partmenti vidéknek kellett lennie: mivel mindösszesen arra a tényre utal, hogy ezt a sörtípust tengeren keresztül szállították.²³ Valójában mivel az egyiptomi kifejezés nem jelentheti azt, hogy 'Qode kikötői söre' (egy qodei kikötőre való utalással), ezt csak vagy a tengeri szállításra (mint Weippert tette) vagy a qodei sör egy, az egyiptomi kikötőkben kapható válfajára történő utalásként foghatjuk fel, amelynek nem is feltétlenül van köze Qodéhoz (ld. a hamburger esetét, melynek már nincs köze Hamburghoz, és nem is onnan szállítják).

Helck azt állítja, hogy Qode egy régebbi terminus volt Kizzuwatnára, és ezért nincs „Qode” vagy hasonló az Amarna-levelekben vagy a hettita corpusban (egy

.....
a hurrik szövetsége volt és az egyiptomiak a qádesi csata leírásánál a „Qdy egész országa” kifejezést használták, még nem következik, hogy Qode széles területet foglalt volna el (szemben GARDINER, *AEO*, 134*–135* véleményével).

¹⁹ MEYER, *Geschichte des Altertums I.2.*, 626 (ld. már MASPERO, *Histoire ancienne*, 957, *Études*, 160). JONES, *The cities*, 195–196 szintén ezt feltételezte és ebben követte CASABONNE, O., *Notes ciliciennes, Anatolia Antiqua* 7 (1999) 81, *La Cilicie*, 84–85, Rhodes, Cyprus and Southern Anatolia During the Archaic and Archaemenid Period. The Ionian Question, *Colloquium Anatolicum* 3 (2004) 6; CASABONNE–DE VOS, Chypre, 90 is, a korábbi irodalomra való hivatkozás nélkül.

²⁰ RUGE, W., *K(i)etis*, *PWRE* II (1922) cols. 380–381.

²¹ ASTOUR, *Hellenosemitica*, 28⁶.

²² GARDINER, *AEO*, 136*; HELCK, *Die Beziehungen*, 282, vö. DESIDERI–JASINK, *Cilicia*, 102.

²³ WEIPPERT, Ein ugaritischer Beleg, 38–39.

lehetséges ellenpéldához azonban ld. lentebb).²⁴ Lebrun és De Vos állítása épp az ellenkező: Qode az újabb terminus Kizzuwatnára.²⁵ Csakhogy mindezen kutatók elfeledkeztek arról, hogy Kizzuwatna és Qode mintegy kétszáz éven keresztül párhuzamosan adatolt, sőt egyszer egy és ugyanazon szövegben.

Ha most a szövegekhez fordulunk, és a fentebbi megfigyelések segítségével megvizsgáljuk a Kizzuwatnával való azonosítást, a következőket állapíthatjuk meg: Egy, a XV. században független, Qádessel és a hurrikkal szövetséges Qode / Kizzuwatna, mely később hettita uralom alá kerül, természetesen lehetséges (ld. 1. & 3. megfigyelés, vö. fentebb). Azonban, amint az közismert, Kizzuwatnának nem volt uralkodója a XIII. században (ld. 2. megfigyelés), sőt, I/II. Tudhaliya általi meghódítása és a Hettita Birodalomba való betagolása óta egyáltalán nem volt; az egyedüli kivétel Telipinu, I. Šuppiluliuma fia, aki átmenetileg Kizzuwatna pap-királya volt, mielőtt Aleppo alkirálya lett a XIV. sz. második felében.²⁶ A fő probléma természetesen párhuzamos megjelenésük, s az, hogy ebben az esetben Kizzuwatnát Észak-Szíriába, közelebből Naharinába kellene helyezni (ld. 4., 5. & 6. megfigyelések), ami nyilvánvalóan téves. Míg az utóbbi probléma egyáltalán semmilyen figyelmet nem kapott, az első igen, még ha kicsinyt is: habár Gardiner és Helck is felismerték a problémát, mindketten egyszerűen negligálták (Gardiner: az ellenvetés „*perhaps not absolutely fatal*”).²⁷

Csak Desideri és Jasink tettek kísérletet arra, hogy megmagyarázzák ezt a tényt. Úgy érveltek, hogy itt két sztereotíp lista összeolvasztását látjuk, az egyik Egyiptom észak-szíriai ellenségeit tartalmazza (beleértve Qodét), a másik a hettiták anatóliai szövetségeseit (beleértve Kizzuwatnát).²⁸ Habár egy effajta magyarázatot nem lehet kizárni (ugyanakkor Helck csak egy „Urliste”-t feltételez, amely a fenti (a) listában őrződött volna meg²⁹), éppen a listák közötti eltérések és a földrajzi rendet nélkülöző variánsok mutatják, hogy itt nem sztereotíp listákkal van dolgunk, hanem a hettita sereg valódi leírására tett kísérlettel. Bárhogy is, Desideri és Jasink javaslata, ha helytálló, valójában egy újabb érvet szolgáltatna Qode *észak-szíriai lokalizációja* mellett. Lebrun és De Vos javaslata,³⁰ hogy Qode az újabb elnevezés (ami, melleleg, nem igaz, ld. fentebb), nem oldja meg a problémát.

Van egy nyelvészeti probléma is. Qode nyilvánvalóan nem tükrözheti a Kizzuwatna nevet, semmilyen körülmények közepette sem. Először is, mivel Kizzuwatna adatolt az egyiptomiban mint *qidwān*. Másodsor, Kizzuwatna nevének második fele hiányozna.³¹ Harmadszor, fonológiaiilag lehetetlen (ti. a név kezdetének egyez-

²⁴ HELCK, *Die Beziehungen*, 196, 282 (kételkedve fogadja KÜMMEL, Kizzuwatna, 627).

²⁵ LEBRUN – DE VOS, A propos de l’inscription bilingue, 52.

²⁶ ASTOUR, *Hellenosemitica*, 30 spekulációit semmilyen bizonyíték nem támasztja alá.

²⁷ GARDINER, *AEO*, 135* és HELCK, *Die Beziehungen*, 281.

²⁸ DESIDERI–JASINK, *Cilicia*, 99–100 (vö. 106).

²⁹ HELCK, *Die Beziehungen*, 196.

³⁰ LEBRUN–DE VOS, A propos de l’inscription bilingue, 52.

³¹ LEBRUN–DE VOS, A propos de l’inscription bilingue, 52 javaslata, hogy Qode rövidítés lenne, megala-

tetése Qodéval): az egyiptomi <d>-nek semmi köze nincs a hettita <-zz->-hez, mivel a hettita <-zz->-t az egyiptomiak <-d>-ként írták át (ld. maga Kizzuwatna példáját³²) és habár az egyiptomi <d> a hettita dentális zárhangok mindkét típusát tükrözheti, affrikátát semmiképp sem.³³ Így egyedüli egyeztethető mássalhangzóként a szókezdő <q> marad, mivel az olykor visszaad hettita velárisokat.³⁴ Habár ez a probléma meglehetősen nyilvánvaló, a Kizzuwatna-elméletnek csak nagyon kevés követője tért ki rá. Azok, akik megpróbálták megoldani ezt a problémát, az egyedül fennmaradó lehetőséget választották: hogy ti. ez nem egy helyi, hanem egy egyiptomi elnevezés, mégpedig ‘Kreisland’, ‘the land where one goes around’ jelentéssel (azaz az Isszoszi-öböl).³⁵ Gardiner, habár követte a javaslatot, hogy ez egy egyiptomi név lenne, e jelentésmagyarázatot „*intrinsically impossible*”-nak tartja.³⁶ Noha a javaslat maga nyelvészeti elméletben lehetséges, tényleg modern népetimológiának hangzik. Ám mindezen magyarázatok egy megoldhatatlannak tűnő problémával szembesülnek: azzal, hogy ezt a régiót egyiptomiul Ḫw-nak hívták,³⁷ és nem Qodé-nak.

2.1.1. Tarḫuntašša

Liverani nemrégiben azt javasolta, hogy Qode azonos lenne Tarḫuntašša hettita alkirályságával, minthogy Kizzuwatna III. Ramszesz alatt már nem létezik, mint politikai entitás.³⁸ Félretéve azt, hogy megmagyarázatlanul hagyta, miért is volt e területnek egy egyiptomi neve is (s mi ennek az eredete), javaslata történetileg is

.....
 pozatlan, mivel ilyen rövidítések nem adatoltak.

³² De a *q-3-d-3-m-r* ‘tunika’ szónak nincs köze a hettita ^{KUS} *gazziemel-* ‘a lószerszámzat része’ szóhoz, SCHNEIDER, TH., Fremdwörter in der ägyptischen Militärsprache des Neuen Reiches und ein Bravourstück des Elitesoldaten (Papyrus Anastasi I 23,27), *Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities* 35 (2008) 184 véleményével szemben, ld. SIMON Zs., Hethitisch-luwische Fremdwörter im Ägyptischen? *Göttinger Miszellen* 227 (2010) 86. Megjegyzendő, hogy a <z> is <d>-ként jelenik meg: Zippalanda / *dp'alnd*; Zithariya / *ditḫrrj*; Karzis / *krdis*, ld. PATRI, S., La perception des consonnes hittites dans les langues étrangères au XIIIe siècle, *Zeitschrift für Assyriologie (ZA)* 99 (2009) 95 finomított listáját.

³³ Sem PATRI, La perception, 95 finomított listája, sem SCHNEIDER, *Asiatische Personennamen* mindent felölelő listája nem tartalmaz példát erre.

³⁴ Kizzuwatna / *qidwdn*, Pittiyarik / *piirq*, vö. PATRI, La perception, 95 finomított listájával.

³⁵ MÜLLER, *Asien und Europa*, 242–248; ill. HALL *apud* SMITH, *Kizzuwatna*, 46.

³⁶ GARDINER, *AEO*, 135*.

³⁷ EDEL, E., Neue Identifikationen topographischer Namen in den konventionellen Namenszusammenstellungen des Neuen Reiches, *Studien zur Altägyptischen Kultur* 3 (1975) 64–65; GÖRG, M., Ḫiwwiter im 13. Jahrhundert v. Chr., *Ugarit-Forschungen (UF)* 8 (1976) 54; ld. lentebb 3.2.

³⁸ LIVERANI, M., Le Royaume d'Ougarit, in YON, M.–SZNYCER, M.–BORDREUIL, P. (éd.), *Le pays d'Ougarit autour de 1200 av. J.-C. Actes du Colloque International. Paris, 28 juin – 1er juillet 1993*, /RSO II./ Paris 1995, 49. Ugyanezt feltételezi CASABONNE–DE VOS, Chypre, 92³⁷; LEBRUN–DE VOS, A propos de l'inscription bilingue, 50, érvek nélkül, De Vos mindent egyesítő elméletének keretében (ld. lent 2.1.2); de elutasította JASINK, A. M., Kizzuwatna und Tarḫuntašša. Their historical evolution and interactions with Ḫatti, in JEAN, É.–DINÇOL, A. M.–DURUGÖNÜL, S. (éd.), *La Cilicie: espaces et pouvoirs*

lehetetlen: habár Tarḫuntašša saját uralkodókkal rendelkezett III. Ḫattušili kora óta (vö. 2. megfigyelés), a XV. században még nem is létezett (II. Muwattalli koráig, vö. 1. & 3. megfigyelések), arról nem is beszélve, hogy nem rendelkezett szoros észak-szíriai kapcsolatokkal, és természetesen nem Naharinában terült el (vö. 4., 5. & 6. megfigyelések).³⁹

2.1.2. Qode mint ‘luvi területek’

A hagyományos elmélet legújabb változata De Vos nevéhez fűződik, aki mindegyik javaslatot egyetlenegybe sűrítette (beleértve azt a lentebb tárgyalandót is, amely mellesleg kizárja a hagyományosat), azt állítván, hogy Qode voltaképp az egyiptomi terminus a luvi területekre, egész pontosan:⁴⁰

Azt javasolja, hogy III. Thotmesz alatt Qode a szíriai – palesztinai térség luvi nyelvű populációját jelentette,⁴¹ III. és IV. Amenhotep alatt a naharinai luvi területeket, II. Ramszesz alatt Észak-Szíria és Dél-Anatólia térségét, beleértve Kizzuwatnát és Tarḫuntaššát, II. Széthi és III. Ramszesz idejében pedig az egész, luviul beszélő Dél-Anatóliát (beleértve Tabalt). Sajnálatos módon De Vos nem nyilatkozik arról, miért is lenne ez így, csak folyvást kiadatlan szakdolgozatára hivatkozik. Szíria és Palesztina térségében a XV. században luvikat feltételezni természetesen teljességgel lehetetlen. Ugyanezt feltételezni III. és IV. Amenhotep korára azt kívánja meg, hogy a luvik Mitanni hettita meghódítása után villámgyorsan szétterjedtek az országban, ami legalábbis kétséges.⁴² Fentebb már tárgyaltam, miért nem lehet Qodét azonosítani akár Kizzuwatnával, akár Tarḫuntaššával, és ugyanez vonatkozik a II. Ramszesz kori Dél-Anatólia egészére is. Egyáltalán semmilyen bizonyíték nincs arra, hogy Qode bármilyen módon is kapcsolódott volna a luvikhoz.⁴³

.....

locaux (2e millénaire av. J.-C. – 4e siècle ap. J.-C.). Actes de la table ronde internationale d’Istanbul, 2-5 novembre 1999, Istanbul 2001, 49¹².

³⁹ Ismeretlen okokból LIVERANI, *Le Royaume d’Ougarit*, 49¹² WEIPPERTet (Ein ugaritischer Beleg) tévesen mint Qodét Kilikiába helyező kutatót idézi, vö. lentebb 2.2.

⁴⁰ DE VOS, *Les mentions des Louvites, 163–165*, követi CASABONNE, *La Cilicie*, 76, 84, Rhodes, 6; megismétli CASABONNE–DE VOS, *Chypre*, 89–95; LEBRUN–DE VOS, *A propos de l’inscription bilingue*, 50–52.

⁴¹ Ó I. Thotmesz korát is beleértette, de ehhez ld. fentebb 4. j. (2).

⁴² A „szíriai luvik” összetett kérdéséhez ld. most ARO, S., *Luwians in Aleppo?* in SINGER, I. (ed.), *ipamati kistamati pari tumatimis. Luwian and Hittites studies presented to J. David Hawkins on the occasion of his 70th birthday*, Tel Aviv 2010, 1–9, kül. 1–3; Palesztina esetéhez ld. SINGER, I., *The Hittites and the Bible Revisited*, in MAEIR, A. E.–MIROSCHEJJI, P. DE (eds.), *“I Will Speak the Riddles of Ancient Times”*. *Archaeological and Historical Studies in Honor of Amihai Mazar on His Sixtieth Birthday*, Winona Lake 2006, 727–732 kritikai áttekintését.

⁴³ Így CASABONNE, *La Cilicie*, 85, Rhodes, 6 spekulatív javaslatai ((I) K(i)ētis / Qode valamiképp Ḫatti variánsa (megjegyzendő, a hettita szókezdő <ḫ> mindig <ḫ>-ként jelenik meg az egyiptomiban, ld. lentebb) és (2) Qode azon dél-anatóliaiakat jelenti, akik a hieroglif luvi írásrendszert használják (ugyanígy CASABONNE–DE VOS, *Chypre*, 92)) megalapozatlanok maradnak. Utóbbihoz megjegyzendő, hogy kronológiailag nem lehetséges, mert míg Qode első említése III. Thotmesz korára esik,

Összegezve: a Kizzuwatna-elmélet semelyik formája sem egyeztethető össze az írott forrásokkal.

2.2. Qṯ

Manfred Weippert már 1969-ben javasolt egy alternatív azonosítást, amely azonban az ugaritológiai kutatásokon kívül lényegében visszhangtalan maradt.⁴⁴ Az elmélet egy Qṯ nevű entitásról szól, amely a következő ugariti szövegekben adatolt:⁴⁵

1. RS 1.002 = KTU 1.40: [II.19].28*.36 (egy engesztelő rítus; qṯy)

2. RS 17.100 A+B = KTU 1.84 A verso 45', 56'* (egy hasonló engesztelő rítus, qṯy)

3. RS 17.120 = KTU 1.85: 18: *bln qṯ* „Qṯ mandragórája”⁴⁶

Qṯ a KTU 1.40 és KTU 1.84 rítusokban együtt jelenik meg a *ddmy* ‘?’, a *ḫry* ‘hurrik’, a *ḫty* ‘hettiták’, és az *alṯy* ‘alašiyaiak’ csoportjaival, más szavakkal Qṯ (amelyből a *qṯy* egy etnikumot kifejező melléknév) egy ókori keleti földrajzi és politikai egység, amely fonológiailag pontosan megfelel az egyiptomi Qd-nek.⁴⁷ Weippert javaslatát az ugaritológusok gyakorlatilag egyöntetűen elfogadták.⁴⁸

.....
az anatóliai hieroglifákat, mint írásrendszert nem lehet III. ḫattušili kora (XIII. sz.) elé datálni (vö. YAKUBOVICH, I., Hittite-Luvian Bilingualism and the Development of Anatolian Hieroglyphs, *Acta Linguistica Petropolitana* 4 [2008] 13, az állítólagosan korai ANKARA felirat datálásához ld. SIMON Zs., Die ANKARA-Silberschale und das Ende des hethitischen Reiches, *ZA* 99 [2009] 247–269), azt a közhelyet nem is említve, hogy az anatóliai hieroglifák sosem korlátozódtak Dél-Anatóliára vagy a luvikra a Hettita Birodalom korában. Itt nem kívánom tárgyalni a bibliai Kittim Qodéval való azonosítását, amelyet ugyanezen francia iskola feltételez.

⁴⁴ WEIPPERT, Ein ugaritischer Beleg. Csak VANDERSLEYEN, *L'Égypte*, 300 és DE VOS, Les mentions des Louvites, 164 vette figyelembe, utóbbi a mindent felölelő elmélete keretében (követte CASABONNE, *La Cilicie*, 76; megismételte CASABONNE–DE VOS, Chypre, 94; LEBRUN–DE VOS, A propos de l'inscription bilingue, 50).

⁴⁵ Vö. BELMONTE MARÍN, J. A., *Die Orts- und Gewässernamen der Texte aus Syrien im 2. Jt. v. Chr* (RGTC 12/2.) Wiesbaden 2001, 229.

⁴⁶ PARDEE, D., *Les texts hippatriques* (RSO 2.), Paris 1985, 63–64.

⁴⁷ WEIPPERT, Ein ugaritischer Beleg, 49.

⁴⁸ VAN SELMS, A., A prophetic liturgy, *UF* 3 (1971) 237; DIETRICH, M.–LORETZ, O.–SANMARTÍN, J., Lexikalische und literarische Probleme in RS 1.2 = CTA 32 und RS 17.100 = CTA Appendice 1., *UF* 7 (1975) 173; XELLA, P., *I testi rituali di Ugarit I. Testi*. Roma 1981, 265; TARRAGON, J.-M. DE, Les rituels, in CAQUOT, A.–UÖ. (éd.), *Textes Ougaritiques II. Textes religieux et rituels. Introduction, traduction, commentaire*, Paris 1989, 146³⁴; PARDEE, *Les texts hippatriques*, 64, *Les texts rituels* (RSO 12.), Paris 2000, 116. MOOR, J. C. DE–SANDERS, P., An Ugaritic Expiation Ritual and its Old Testament Parallels, *UF* 23 (1991) 293 úgy vélik, Weippert javaslata lehetséges, de mégis javasolnak egy alternatív azonosítást, mert nem értik, Qṯy miért is lenne „*particularly sinful*” (ahogy ők a szöveget fordítják). Azt javasolják, hogy ez a leírás sokkal jobban illik a gutikra (Qutium), amelynek /t/-je a /q/ hatására változott /t/-vé. Azonban arra sincs külön ok, hogy akár a hettitákat, akár az alašiyaiakat „*particularly sinful*”-nak kellene tekinteni. A „*sinful*” fordítás pedig maga is erősen megkérdőjelezhető (ld. PARDEE, *Les texts rituels*, 116). Arról nem is beszélve, hogy a nem-szomszédos mássalhangzók között feltételezett aszimiláció felettébb kétes (forrásuk – MOSCATI, S. ET AL., *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages. Phonology and Morphology*, /PLO 6./ Wiesbaden 1964, 56–57 – nem tartalmaz

Még ha nem is mondhatunk többet erről a helynévről, mindaz, amit tudunk Qodéről (észak-szíriai régió saját uralkodóval, Qádes és Mitanni szövetségese, később hettita uralom alatt) probléma nélkül illik Q_t-hoz. Fonológiailag nézve pedig valóban azonosak lehetnek: a sémi /t/-t az egyiptomiban <d, t> adja vissza és az egyiptomi <d> sémi /d, t, t/-t adhat vissza.⁴⁹

Az egyedüli probléma az, hogy nem áll rendelkezésünkre elegendő információ Q_t lokalizálásra, amire már Weippert is rámutatott,⁵⁰ egyúttal Ugarithoz való közelséget javasolva, talán Mukišban vagy még távolabb, (észak)keleti irányban. Azonban mivel a szöveg földrajzi horizontja magába foglalja a hettitákat és némely ciprusiakat is, az észak-szíriai lokalizálás nem szükségszerű. Dietrich és Loretz felvetették,⁵¹ hogy a RS 17.435 + 17.436 + 17.437 = KTU 2.36: 16-17 szöveg megoldja ezt a problémát: ez az ugariti szöveg ugyanis megemlíti, hogy az Egyiptomba vezető út Ugariton, Q_t-en és Nuḫaššén halad át („n^{*}t^{*}b^{*}t mšrm b ḫwt ugrt ḫ^{*}[wt] q^{*}t^{*} b ḫwt n^{*}g^{*}t t^{*}qn”), más szavakkal, Q_t Ugarit (dél)keleti szomszédja lett volna az Orontész medencéjében. Azonban ezt az olvasatot súlyos kritikával illette Pardee, aki rámutatott, hogy a vonatkozó jelek alig olvasható maradványai nem engedik meg ezt az olvasatot (és fordítást).⁵²

Összefoglalva: még ha Q_t fekvése nem is határozható meg, ez az egyetlen olyan földrajzi – politikai entitás, amely probléma nélkül azonosítható Qodéval, mivel a Kizzuwatnával, Tarḫuntaššával vagy a luvi területekkel való azonosítás nem állta ki a kritikai vizsgálat próbáját.⁵³

erre példát). – VAN SOLDT, W. H., The Topography and the Geographical Horizon of the City-State of Ugarit, in BROOKE, G. J.–CURTIS, A. H. W.–HEALEY, J. F. (eds.), *Ugarit and the Bible. Proceedings of the International Symposium on Ugarit and the Bible. Manchester, September 1992*, Münster 1994, 373 szerint Q_ty „azonosítatlan”, de ő nem idézi WEIPPERTet (Ein ugaritischer Beleg), csak XELLÁT (*I testi rituali*) és MOOR–SANDERST (An Ugaritic Expiation Ritual).

⁴⁹ HOCH, J. E., *Semitic Words in Egyptian Texts of the New Kingdom and Third Intermediate Period*. Princeton 1994, 407, vö. 427 (Table 1), 433, 437 (Table 3).

⁵⁰ WEIPPERT, Ein ugaritischer Beleg, 49.

⁵¹ DIETRICH, M.–LORETZ, O., Das Land Q_t, *UF* 12 (1980) 390 (követte VANDERSLEYEN, *L'Égypte*, 300).

⁵² PARDEE, D., The Letter of Puduḫepa. The Text, *Archiv für Orientforschung* 29-30 (1983-1984) 322 és 22. j., 328⁶⁹ (követte CUNCHILLOS, J-L., Correspondance, in CAQUOT–TARRAGON, *Textes Ougaritiques* II., 408⁸⁶; TARRAGON, Les rituels, 146³⁴; LEBRUN–DE VOS, A propos de l'inscription bilingue, 50⁶²). Pardee átírása (322, egyszerűsítve): “nbt. mšrm . b . ḫwt 'ugrt °[x]°° . w . b . ḫwt [.] nḡt. t^{*}qn [..]”, ahol ° egy jel olvashatatlan nyoma. °[x]°° lehet ḫ/t[x]qx (valószínűleg t) és így a nbt módosítója (322²²). Azt írja: „the next letter simply cannot be /t/, however, for it comes to a sharp point at its right extremity whereas the right extremity of /t/ would consist of the broad head of a wedge” (328⁶⁹). A szöveghely különböző fordításaihoz ld. PARDEE, The Letter, 325; CUNCHILLOS, Correspondance, 407–408.

⁵³ Nem tárgyalom a nyilvánvalóan téves lokalizációkat (Galileában, Cipruson, vagy a Kéteioi-jal való azonosítás, vö. a megfigyelésekkel fentebb), ld. GAUTHIER, *Dictionnaire*, 180, és WEIPPERT, Ein ugaritischer Beleg, 35³ hivatkozásait.

3. A nem létező későbronzkori Qawe állam nyomában

A „Francia Iskola” nemrégiben még tovább ment, és azt feltételezte, hogy Qode Hiyawával azonosítandó, amelyet Qawe / Que néven ismertek volna már a késő-bronzkorban is.⁵⁴ Casabonne és De Vos, ill. Lebrun és De Vos még azt is javasolta, hogy Qode a *Kawa-* + *-iḫḫa-* ‘kawai’ melléknév átírása lenne (feltételezve, hogy egyiptomi <d> ~ luvi <-zz->).⁵⁵ Ez természetesen lehetetlen, amint fentebb láttuk, nem is említve, hogy a melléknévi mellékalak kölcsönzése a tőforma helyett nem túlzottan valószínű.⁵⁶

Azonban mindösszesen négy bizonyíték van arra, hogy Hiyawát már a késő-bronzkorban is Qawénak hívták: (3.1) egy levél a hettita – egyiptomi levelezésből; (3.2.) egy helynév a vaskori hieroglif luvi feliratokból; (3.3) Hiyawa vaskori nem-luvi nevei és (3.4.) egy Szinuhe történetében említett ország.

3.1. II. Ramszesz egy III. Hattušilihoz írott és Urḫi-Teššub ügyét taglaló levelében (ÄHK 24) három ország jelenik meg ugyanabban a kontextusban. A harmadik Amurru, a második valószínűleg Šubarī, de az első neve nagyon töredékes. Edel a következő módokon olvasta a nevet: Qa-a-ú-[e] vagy Qa-a-[ú]-e(?) vagy Qa-a-ú-[e]⁵⁷ (korábban pedig mint Qa-a-[ú-e]⁵⁸). Ő Kilikiával azonosította, mivel azt a vaskorban Qawénak hívták, és mivel Kizzuwatna és Danūna helyén jelenik meg a szövegben.⁵⁹

Ez azonosítás azonban erősen problematikus. Először is, a kontextus (Amurru és Šubarī) észak-szíriai helynevet kíván, nem kilikiait. Másodszer, a Kizzuwatna és Danūna helyén való megjelenés érve a következő, állítólag párhuzamos országlistákon alapul (KUB III 62 = ÄHK 29, 499/d = ÄHK 31, ---- kihagyott országokat jelöl):⁶⁰

⁵⁴ DE VOS, Les mentions des Louvites, 166; CASABONNE, *La Cilicie* 76, 85; LEBRUN-DE VOS, A propos de l’inscription bilingue, 50-52; óvatosan („*may*”) követi BRYCE, *The Routledge Handbook*, 528–583, aki HAWKINSra is hivatkozik (CHLI, 36), tévesen.

⁵⁵ CASABONNE-DE VOS, Chypre, 96; LEBRUN-DE VOS, Les mentions des Louvites, 52.

⁵⁶ YAKUBOVICH, *Sociolinguistics*, 152⁹³ hozzáteszi, hogy mivel Hiyawa a vaskorban is adatolt, nem azonosítható a tengeri népek által elpusztított Qodéval. Csakhogy ez III. Ramszesz kijelentésén alapul, melyről fentebb láttuk (17. j.), hogy legalábbis megkérdőjelezhető, és így mint olyan, nem használható fel érvként. Amint lentebb látni fogjuk, a görögök megérkezése valójában nem változtatta meg a régió nevét.

⁵⁷ Rendre: EDEL, E., *Die ägyptisch-hethitische Korrespondenz aus Boghazköi in babylonischer und hethitischer Sprache I-II*. Opladen, 1994, II, 120; I, 64, II, 94 (a továbbiakban: ÄHK).

⁵⁸ EDEL, Neue Identifikationen, 65.

⁵⁹ EDEL, ÄHK, II, 120, követi GÖRG, Hıwıter, 54; SCHNEIDER, Sinuhes Notiz, 266 (olvasata Qa-a-ú-[e]!); DE VOS, Les mentions des Louvites, 154; CASABONNE, *La Cilicie*, 76; CASABONNE-DE VOS, Chypre, 97; GANDER, M., *Die geographischen Beziehungen der Lukka-Länder* (TdH 27), Heidelberg 2010, 53 és 220. j.

⁶⁰ Kivonat EDEL, ÄHK, II, 94-ből.

KBo I 15 + 19 (+) 22			KUB III 62	499/d
M szakasz	N szakasz	O szakasz		
A beszélő Ḫattušili	A beszélő Ramszesz	A beszélő Ramszesz	A beszélő Ram- szesz	A beszélő Ram- szesz
[Qinsa?]	Kizwatna	Qa-a-ú-'e]	[Kizwatna]	Danūna
[Ḫalbā?]	Ḫalbā	----- ---	Ḫalbā	[Ḫalbā?]
----- ¹	Šubarī	[Š]u[barī]	-----	-----
Kizwatna	Qinsa	----- ---	[Qinsa]	[Qinsa?]
----- ---	----- ---	Amurru	-----	-----
felsorolás délről északra, Ḫattušili irányába	felsorolás északról délre, Ramszesz irányába			

Ezen állítólagos párhuzamosság kiértékeléséhez fontos megjegyezni, hogy maguk a szövegek nem párhuzamosak, egyedüli közös jellemzőjük, hogy országokat sorolnak fel, nagyjából azonos térségből, arra nézvést, hogy merre is lehetne Urḫi-Teššub, de a listák egyáltalán nem azonosak (vö. a kihagyásokkal). Más szavakkal, nincs okunk feltételezni, hogy „Qawe” Kizzuwatna vagy Danūna behelyettesítése volna, mert így azt is mondhatnánk, hogy Aleppót vagy egy Kilikia és Aleppo közötti régiót jelent.

Harmadszor, nincs szilárd bizonyíték az Edel által javasolt olvasatra. „Qawe” a KBo I 22 Rs. 13' sor utolsó jeleinek olvasata. Azonban amit valójában látni lehet, az egy <qa> jel és két függőleges ék teteje, melyek egy <a> jelhez tartozhattak. Edel rajzában⁶¹ ezt egy töredékes jel követi, melyből csak egy függőleges ék teteje látható. A szövegkiadás azonban ezen jel előtt még egy másik, talán vízszintes ék maradványait is mutatja. Sajnálatos módon ez a rész töredékes, és én a Mainzer Photoarchivnak a tábláról készült fotóján semelyik <a> utáni jel semmilyen maradványát nem találtam meg, ezért személy szerint erősen kétlem, hogy bármelyik rajz alátámasztható lenne ebből a szempontból. Bárhogy is, akár ott vannak ezek a nyomok, akár

⁶¹ EDEL, *ÄHK*, I, Tafel XV.

nem, csak a szó utolsó jelét képviselhetik, mivel ez a jel már a tábla oldalára lett írva. Más szavakkal a név pontos átírása Qa-a-[x].⁶²

Ám még ha fel is tételezzük, hogy az olvasat Qawe, a név akkor is *bapax* marad, mivel nincsen azonos vagy hasonló kortárs földrajzi név. Edel maga sem volt képes javasolni egyet sem, csak egy vaskorit:

3.2. Amint az most már közismert, Kilikiát (vagy legalábbis Kilikia Pedia) a vaskorban luvi nyelven Hiyawának hívták (ld. a hieroglif luvi ÇİNEKÖY feliratot), Qawének (később Qu(w)ének) az újasszírban és Ĥumének az újbabilóniban.⁶³ Épp emiatt azonosítja Edel a levél „Qawe”-jét Kilikiával.⁶⁴ De, Kizzuwatnától eltekintve, mi is volt Kilikia neve a későbronzkori nyelvekben, amely korszakból semmilyen „Qawe” vagy hasonló nem ismeretes? Három összefüggő forrásunk van:

Először, a hettita nagykirály két akkád nyelvű levele az ugariti uralkodóhoz (RS 94.2530 és RS 94.2523) ĥiyawai kereskedőket említ. Habár ezt a helynevet általában Aĥĥiyawaként interpretálják,⁶⁵ Gander meggyőzően érvel amellett,⁶⁶ hogy ĥiyawának és Aĥĥiyawának külön entitásoknak kell lenniük. Amint rámutat, a két nevet nem lehet azonosnak tekinteni, mivel a szókezdő /a/ nem esett le a luviban (ld. Melchert kulcsfontosságú tanulmányát: „*there is no probative evidence for aphaeresis of initial /a-/ at any period of HLUwian, and the notion should be abandoned once and for all*”).⁶⁷ Azt is hozzáteszi, hogy mivel ĥiyawa már a hettita korban is adatolt

⁶² Vö. már EDEL, Neue Identifikationen, 65: Qa-a-[ú-e].

⁶³ Teljes szakirodalmi áttekintéshez ld. GANDER, *Die geographischen Beziehungen*, 51, ld. ott további azonosításokhoz. Qawe és társai kétségkívül a luvi Hiyawa újasszír (stb.) visszaadásai. Így CASABONNE, *La Cilicie*, 76 elmélete, hogy Qawe egy állítólagos *kuwa*-tőre megy vissza, és ez a *kuwa*-tő alakult át *qd(w)*-vá az egyiptomiban, teljességgel megalapozatlan.

⁶⁴ EDEL, Neue Identifikationen, 65, *ÁHK*, II, 120.

⁶⁵ Ld. kül. SINGER, I., *Ships Bound for Lukka: A New Interpretation of the Companion Letters RS 94.2530 and RS 94.2523*, *Altorientalische Forschungen* 33 (2006) 251; a teljes szakirodalomról ld. GANDER, *Die geographischen Beziehungen*, 50.

⁶⁶ GANDER, *Die geographischen Beziehungen*, 51–53.

⁶⁷ MELCHERT, H. C., *Spelling of Initial /a-/ in Hieroglyphic Luwian*, in SINGER, ipamati kistamati, 147–158, kül. 153. A teljesség kedvéért megemlítendő, hogy a szókezdő /a/ a hettitában és a görögben sem esett le. Azonban van néhány híres eset e hangváltozásra, melyek ellenpéldául szolgálhatnak és amelyeket nem tárgyalt Gander: **Etewoklewēs* → *Tawagalawa*; *Adanawanni* → *Danuna* / *dnnym*; *Ázatawadas* ha → *Sanduarrri*; *Áwarikus* ~ *Warikus*. Félretéve az utolsó esetet (ahol valószínűleg két különböző személyről van szó, LIPIŃSKI, E., *Itineraria Phoenicia*, /OLA 127./ Leuven–Paris–Dudley 2004, 119–123, követi YAKUBOVICH, *Sociolinguistics*, 152–153), ezek egy görög és két anatóliai név *nem-luvi* visszaadásai (hettita és sémi, szemben pl. N. OETTINGER véleményével: *The Seer Mopsos (Muksas) as a Historical Figure*, in COLLINS, B. J.–BACHVAROVA, M. R.–RUTHERFORD, I. (eds.), *Anatolian Interfaces. Hittites, Greeks and Their Neighbours. Proceedings of an International Conference on Cross-Cultural Interaction, September 17–19, 2004, Emory University, Atlanta, GA*, Oxford 2008, 64), s így nincs közük a feltételezett luvi hangváltozáshoz. Elméletben fel lehetne tételezni, hogy az ugariti levelek „ĥiyawa” állama egy efféle hangváltozást felmutató sémi nyelvjárásban jött létre (mint a Danūna) s így a vaskori Hiyawával csak véletlenül azonos. De mivel Danūna esete maga is problematikus (a helyi későbronzkori nyelvjárások ilyen hangváltozást nem mutatnak, vö. GANDER, *Die geographischen Beziehungen*, 51²⁰⁸ és a tő, Adana város neve továbbra is ’*dn*-ként jelenik meg, így az egyedül fennmaradó lehetőség csak

(vö. még lentebb is), legalábbis különös, hogy ugyanabban az időben ugyanazt a területet külön, ámbár hasonló névvel illeték volna (ld. különösen I. Arnuwanda korát: Ḫiyawa vs. Aḫḫiya), hacsak erre nincs nyelvészeti magyarázat – de épp ez az, ami lehetetlen.⁶⁸

Másodszor, amint Hajnal megfigyelte, egy I. Arnuwanda évkönyveiben szereplő kilikiai település nevét valószínűleg $\text{Ḫiya}[\text{wa}^?]$ -ként kell olvasnunk (KUB 23.21 Vs. 6').⁶⁹

Végezetül amint Edel rámutatott, II. Ramszesz luxori topográfiai listája ezt a területet Ḫw -nak hívja (XXIIg No. 14),⁷⁰ amihez csak annyit fűznék hozzá, hogy ez tökéletes visszaadása a hettita-luvi Ḫiyawának , mivel a hettita és luvi szókezdő $\langle\text{ḫ}\rangle$ -t az egyiptomiak szabályosan $\langle\text{ḫ}\rangle$ -val írták át.⁷¹

Amint Gander összefoglalja, az ugariti levelek, Arnuwanda évkönyvei és az egyiptomi alak azt bizonyítják, hogy Ḫiyawát már a késő bronzkorban is Ḫiyawának hívták, többek között az ékírásos forrásokban is.⁷² Vagyis, bármi legyen is a KBo I 22 Rs. 13' „Qawe”-jének olvasata, nem lehet Ḫiyawa / Kilikia. Más szavakkal, még mindig nincs olyan földrajzi nevünk, amely egy „Qawe” olvasatot alá tudna támasztani. Azonban van egy, noha hapax helynév, amelyet egy jóval későbbi hieroglif luvi forrásból ismerünk, amely alátámaszthatná ezt az ötletet (s amelyet Edel nem említett): Kawa , amelyet szintén Kilikiával szokás azonosítani.

3.3. A hapax Kawa helynév a KARKAMIŠ A11B+c §7 hieroglif luvi feliratban szerepel, mely 1100 és 870 között készült valamikor (a-wa/i |REL- a-ti-i |(ANNUS) $\text{u-si-i ka-wa/i-ḫa-na}$ (URBS) |(CURRUS) $\text{wa/i+ra/i-ḫa-ni-ná}$ |PES₂ -ḫa-ba ‘amely évben elvettem? Kawa szekerét’).⁷³ Hawkins azt javasolta, hogy a Kawa- + -iḫḫa- származást kifejező melléknév a Que helynevet tartalmazza.⁷⁴ Amit Hawkins és a 2000 előtt

.....
 az idegen neveknel gyakorta fellépő torzulás) és van független bizonyíték Ḫiyawa meglétére a későbronzkorban (ld. fenn), én nem tudom elfogadni ezt a lehetőséget. Megjegyzendő, a görög eset kivételével mindegyik ezen állítólagos hangváltozást mutató eset továbbra is részletes vizsgálatot igényel.

⁶⁸ GANDER, *Die geographischen Beziehungen*, 54, Hajnal megoldási javaslatának kritikájával.

⁶⁹ HAJNAL, I., *Troia aus sprachwissenschaftlicher Sicht. Die Struktur einer Argumentation*, /IBS 109./ Innsbruck 2003, 41. CARRUBA, O., *Annali del Medio Regno eteo*, /StMed 18./ Pavia 2007, 66 az 5. j.-tel úgy véli, hogy a wa jel nyomai még láthatóak, de ld. GANDER, *Die geographischen Beziehungen*, 53.

⁷⁰ EDEL, *Neue Identifikationen*, 64–65 (követte GÖRG, *Ḫiwawiter*, 54; GANDER, *Die geographischen Beziehungen*, 53).

⁷¹ SIMON, *Hethitisch-luwische Fremdwörter*, 80°, az állítólagos ellenpélda cáfolatához ld. SIMON, *Die ANKARA-Silberschale*, 263³⁰. HOCH, *Semitic Words*, 346–347 óvatosan felveti, hogy azonos lenne az egyiptomi *Gwt* (III. Thotmesz helynév-listája, IV, 1), ga=wi ₍₂₎ ‘a designation for horses’ kifejezésekkel is (ld. már MÜLLER, *Asien und Europa*, 281¹), habár ez fonológiailag nem lehetséges (alternatív azonosításhoz ld. EDEL, *Neue Identifikationen*, 59–60, teljes elemzéshez ld. SIMON Zs., *Remarks on the Anatolian background of the Tel Rehov bees and the historical geography of the Luwian states in the 10th c. BC*, in CSABAI, Z.–GRÜLL, T.–KALLA, G. (eds.), *Economic History and Economic Theory in the Ancient Near East. Papers dedicated to the memory of Péter Vargyas* (ANEMS 2.), Pécs, s. a.).

⁷² GANDER, *Die geographischen Beziehungen*, 54.

⁷³ Jelen sorok szerzőjének fordítása eredeti nyelvből, a szöveg kiadása HAWKINS, *CHLI*, 103.

⁷⁴ HAWKINS, *CHLI*, 105 (kérdőjellel), ld. már *The Negatives in Hieroglyphic Luwian*, *Anatolian Studies*

publikáló kutatók nem tudhattak, és amit a ÇİNEKÖY felirat világosan megmutatott, az az, hogy Que hieroglif luvi neve nem Kawa volt, hanem Hiyawa, azaz Kawa és Hiyawa két különböző régió volt.⁷⁵ Mindazonáltal, mivel Kawa valahol a késő hettita államok zónájában helyezkedett el, elméletben kínálhatna bizonyítékot a „Qawe” olvasat mellett, de a legalább háromszáz évnyi távolság, a fonológiai eltérés (†ka-a-^o-nak kellene lennie), és mindennemű bizonyíték hiánya arra, hogy a késő bronzkorban létezett egy Qawe nevű állam, nem támogat egy ilyen feltételezést.⁷⁶ Különösen mivel van egy felirat, amely kulcsot kínál Kawa azonosításához. A Cebel İres Dağıról (Kilikia Tracheia) származó föníciai felirat egy helyi kormányzó földjuttatásait tartalmazza egy helyi személynek (1-3): „’šLPRN, YLBŠ kormányzója TMRS^s-ben földet adományozott szolgájának, MSNMZŠ-nek (...) és ‘DRWZ-ben egy másik szőlőskertet adományozott neki, s egy szőlőskertet, ami KW-ban van”.⁷⁷ Ez a tett nyilvánvalóan olyan településeket érint, amelyek a kormányzó fennhatósága alá tartoztak, mégpedig valószínűleg Hiyawában, mivel a felirat szerint (8) a terület királyát WRYK-nak hívták, aki valószínűleg azonos Hiyawa Warikas / Urikki nevű uralkodójával.⁷⁸ Így KW nem azonosítható Hiyawával,⁷⁹ mivel előbbi egy település (és nem a főváros, amely az ország nevét adhatná, mivel az Adana), míg az utóbbi egy régió (nem is említve azt, hogy Hiyawa szókezdő mássalhangzó[csoport]ját a sémi nyelvek q (és ḫ) formájában adják vissza, nem mint k, ld. fent és lent). Viszont

25 (1975) 126; elfogadta STARKE, F., *Untersuchung zur Stammbildung des keilschrift-luwischen Nomens* (StBoT 31.), Wiesbaden 1990, 340^{1203a}, Sprachen und Schriften in Karkamis, in PONGRATZ-LEISTEN, B.–KÜHNE, H.–XELLA, P. (Hg.), *Ana šadi Labnāni lū allik. Beiträge zu altorientalischen und mittelmeerischen Kulturen. Festschrift für Wolfgang Röllig*, /AOAT 247./ Kevelaer–Neukirchen-Vluyn 1997: 389³³, Die hethitischen Nachfolgestaaten und ihre Nachbarn im 12.–8./7. Jh. v. Chr. (Karte), in *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter*, Stuttgart 2002, 309; CANCIK, H., „Das ganze Land ḫet”. „Hethiter” und die luwischen Staaten der Bibel, in *Die Hethiter*, 33; SCHNEIDER, Sinuhes Notiz, 269; DE VOS, Les mentions des Louvites, 155, 166; CASABONNE–DE VOS, Chypre, 96; LEBRUN–DE VOS, A propos de l’inscription bilingue, 52–53; de vö. GANDER, *Die geographischen Beziehungen*, 51²⁰⁶ („fraglich”).

⁷⁵ Ezt mindeddig csak GIUSFREDI, F., *Sources for a Socio-Economic History of the Neo-Hittite State* (TdH 28.), Heidelberg 2010, 50⁶⁸ ismerte fel. Felvethetnénk, hogy Kawa csak Hiyawa nyelvjárási alakja, habár mostanáig nem volt lehetséges nyelvjárásokat elkülöníteni a vaskori luviiban. A nyelvjárási alak feltételezése azonban két megoldhatatlan fonológiai nehézséggel kerül szembe: ha az eredeti alak *Hiyawa* vel sim. volt, akkor nincs <h ~ k> váltakozás a luviiban (egy hasonló eset, a *h^m / k^m* keverése túl kései (VIII. sz. vége), ld. HAWKINS, J. D. – MORPURGO-DAVIES, A., *Running and Relatives in Luwian*, *Kadmos* 32 (1993) 58–60) és az *-iya-* szabályosan *-i-*vé vonódik össze és nem *-a-*vá (MELCHERT, H. C., *Language*, in uő. (ed.), *The Luwians*, /HdO 86./ Leiden–Boston 2003, 183), azaz a végeredmény †Hiwa lenne. Ha az eredeti alak inkább *Hyawa* volt (amint azt az ékírásos lejegyzések sugallják, ld. fentebb), akkor nincs bizonyíték a <hy ~ k> váltakozásra.

⁷⁶ A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy a qa-_a-[wa] olvasat is lehetséges elméletben.

⁷⁷ MOSCA, P. G.–RUSSELL, J., A Phoenician Inscription from Cebel İres Dağı in Rough Cilicia, *Epigraphica Anatolica* 9 (1987) 5–6.

⁷⁸ MOSCA–RUSSELL, A Phoenician Inscription, 20, hozzáadva Áwarikus / ‘WRK királyt is, de ld. fent 67. j.

⁷⁹ Szemben MOSCA–RUSSELL, A Phoenician Inscription, II óvatos javaslatával, elfogadta CASABONNE, *La Cilicie*, 85; CASABONNE–DE VOS, Chypre, 97.

Hiyawa KW nevű településének Kawa városával való azonosítása mind nyelvileg, mind kronológiailag, mind földrajzilag lehetséges.⁸⁰

3.4. Schneider szerint még egy forrás létezik, amely „Qawe”-t említi, Szinuhe története.⁸¹ Ő a *ḥntw-j^c-w-š^{F.MT} mḥnt^{FNL.PR} k-š-w^{F.Ḥ3ST}* (B 219-220) kifejezést mint „*der ḥantawattis [sic] aus dem Süden von Kawizḫa (dem Kawäischen Land)*” fordítja.⁸² Ami arra vezette, hogy luvi helynevet keressen benne, az az, hogy a *ḥntw-j^c-w-š* szóban a luvi *ḥantawat(i)*- ‘király’ szót vélte felfedezni, a <^c>-t a rössleri hangértékével olvasva (azaz mint /d/). Félretéve Rösslernek az egyiptomi mássalhangzók hangértékére vonatkozó elméletét, melynek megítélése nem kompetenciám, e javaslat fonológiailag lehetetlen. Először is, a hettita és luvi dentálisokat – bármi legyen is pontos hangértékük – az egyiptomiak általában zöngétlen dentális grafémákkal írták át, és csak nagyon ritkán <d>-vel – de sosem <^c>-nal.⁸³ Másodszer, a luvi szó ugyanazt a dentálist tartalmazza kétszer,⁸⁴ ezért különös, hogy kétféleképpen írják át. Harmadszer, a hettita és luvi <š> – bármi is a pontos hangértéke – szabályosan <s>-ként jelenik meg az egyiptomiban.⁸⁵ Más szavakkal, a *ḥntw-j^c-w-š* szót „*ḥantawattis*”-ként olvasni lehetetlen, ezért nincs is szükség arra, hogy luvi helynevet keressünk a Kšw helynévben.

E titulus értelmezésétől függetlenül Schneider feltételezése, hogy Kšw Kawával lenne azonos, megintcsak felettébb valószínűtlen. Először is, ehhez a szöveg kétszeres (!) javítására van szükség: *kšw* → *kčw*, majd *kčw* → *kwč*.⁸⁶ Habár adott esetben mindkét emendációt paleográfiaileg lehetségesnek lehet tekinteni, a másik kézirat

⁸⁰ Egy lehetséges történeti háttérhez pedig ld. HAWKINS, *CHLI*, 105. Az időbeli közelség miatt lehetne javasolni, hogy Kawa azonos QWH királyságával, amelyet Zakkūr, Hama királya említ (KAI 202 A6). Ám a hagyományos azonosítás Que / Hiyawa államával (ld. pl. uo. II/207; LIPINSKI, E., *The Arameans. Their Ancient History, Culture, Religion* [OLA 100.], Louvain 2000, 302) jobban illik a kontextushoz, a késő hettita–arámi államok damaszkuszi II. Bar-Hadad vezetett katonai koalíciójához (Bit-Güsi, Unqi, Gurgum, Sam’al, Malatya). A bibliai QWH-t (1Kir 10:28-29, vö. 2Krn 1:16-17) is általában Que / Hiyawa államával azonosítják: ez azonban filológiailag és nyelvészetiileg erősen problematikus, és ez a QWH valószínűleg egy Egyiptom melletti térségre utal (ld. GERHARDS, M., *Die biblischen „Hethiter”, Die Welt des Orients* 39 (2009) 152⁴², teljes elemzéshez ld. SIMON, Remarks).

⁸¹ SCHNEIDER, *Sinuhes Notiz*, 264–266.

⁸² SCHNEIDER, *Sinuhes Notiz*, 266, elfogadta DE VOS, *Les mentions des Louvites*, 151–153, 155, 166–168; CASABONNE-DE VOS, *Chypre*, 95–96.

⁸³ Vö. Aki-Teššub / iktsb, ḥapantaliyaš / ḥapntljs, ḥatti / ḥt, ḥattušili / ḥtsl, Ini-Teššub / ’intbs, Muwat-tali / mtnr, Puduhepa / putuḥip, Tili-Teššub / tltsb, Zithariya / ditḥrrj, a <d>-hez ld. Kizzuwatna / qidwdn és Zippalanda / dp’alnd (vö. PATRI, *La perception*, 95 finomított listáját).

⁸⁴ Megjegyzése (SCHNEIDER, *Sinuhes Notiz*, 264: „mit Wiedergabe von luwischer Tennis bzw. Fortis [t-d für t-t]”) a luvi alak félreinterpretálásának tudható be (*recte ḥandawat(i)*- és nem *ḥantawatt(i)*-), vö. MELCHERT, H. C., *Cuneiform Luvian Lexicon*, Chapel Hill 1993, 52, azaz a második dentális nem-geminált).

⁸⁵ Vö. ḥapantaliyaš / ḥapntljs, ḥarpašili / ḥrpsl, ḥattušili / ḥtsl, ḥišašhapa / ḥiṣsp, Išhara / iṣḥr, Liḥz / sina / lhšin, Muršili / mrsl, Šahpina / šhipin (spinḥ), Šarišša / srs, Šuppiluliuma / spll, Tulbišarri / twlwsr, vö. PATRI, *La perception*, 95 finomított listáját és SIMON, *Hethitisch-luwische Fremdwörter*, 82¹⁴ Kilušhapa / krgp magyarázatához.

⁸⁶ SCHNEIDER, *Sinuhes Notiz*, 265–266.

(AOS 30, Ostrakon Ashmolean Museum 1945.40, Újbirodalom) szintén *kšw* alakot mutat. Továbbá Schneider a *č* fonémát azzal magyarázza, hogy a helynév melléknévi alakját írták át: *Kawizxa*- ‘a kawai (ti. ország)’ (azaz más szavakkal, Casabonne és De Vos szerint,⁸⁷ a luvi *Kawizxa*-t az egyiptomiak *Qode*-ként és *Kwč*-ként is átírták – mely feltevés aligha meggyőző). Félretéve, hogy a melléknévi alak kölcsönzése a tőforma helyett kevésbé valószínű, fonológiailag nézve ez lehetetlen, mivel, mint fentebb láttuk, a hettita-luvi magánhangzók közötti <-zz-> az egyiptomiban *q*-ként és nem *t*-ként jelenik meg. Összegezve: Schneider elmélete Szinuhe történetének ezen kifejezésére nem tartható.⁸⁸

Más szavakkal, a későbronzkori „Qawe” helynév létezésére vonatkozó bizonyítékok egyike sem állja meg a helyét, s amint láttuk, Hiyawát már a későbronzkorban is Hiyawának hívták a hieroglif luvin kívüli nyelvekben is.

Mi marad tehát? Egy állítás, hogy *Qode* azonos Hiyawával – ennek cáfolatához pedig ld. fentebb Kizzuwatnával. Ezenfelül egy töredékes észak-szíriai helynév, *Qa*[...], ahol legfeljebb egy szótag hiányzik. Mivel a kontextus egy kétszótagú, *Qa*-val kezdődő észak-szíriai helynevet kíván meg, a nevet én *Qāṭe*-ként olvasnám, és azonosítanám az ugariti források *Qṭ* és az egyiptomi források *Qode* államával: a töredékes kontextus ezt az olvasatot (*qa-a-[ṭe/i]*) teljesen megengedi (még ha a feltételezett nyomok léteznek is, bár ezt kétlem, ld. mint fenn), és ez nagyon jól illik mind a levél kontextusába és mindabba, amit *Qṭ* / *Qode* államáról tudunk (ld. fentebb a hat megfigyelést).

4. Összefoglalás

Qode hagyományos azonosítását Kizzuwatnával vagy Kilikiával kizárják forrásaink történeti, földrajzi és nyelvi adatai. Ez a megállapítás fokozottan érvényes az elmélet kurrens módosításaira, melyek kiterjesztik Tarḫuntaššára vagy minden dél-anatóliai luvi tájra. Jelen tudásunk szerint *Qodét* egy, az ugariti forrásokban adatolt helynévvel tudjuk azonosítani, amely talán adatolt egyszer a hettita–egyiptomi levelezésben is. Pontos lokalizálása továbbra sem lehetséges, de Észak-Szíria, pontosabban Naharina / Mitanni területe bizonyos. E meghatározás következtében számos ókori keleti történeti eseményről (ld. fentebb a források tárgyalását) pontosabb képet kaphatunk. Végezetül, e vizsgálat során mellékesen eltávolíthattunk egy nem létező késő bronzkori államot („Qawe”), egy egyiptomi forrás (*Szinube története*) feltételezett utalását egy luvi uralkodóra, és azonosíthattuk a hosszú időn át *hapax*-ként kezelt Kawát egy hiyawai felirat *KW* nevű településével.

⁸⁷ CASABONNE–DE VOS, Chypre, 95–96.

⁸⁸ Egyiptológiai szemszögű kritikához ld. GOEDICKE, H., Sinuhe’s Epistolary Salutations to the King (B 206-211), *Journal of the American Research Center in Egypt* 41 (2004) 18–19.

Függelék – A taglalt földrajzi nevek összefoglalása

Korszak	Hiyawa		„Qode”	Kawa	hasonló, de nem kapcsolódó földrajzi nevek
	önelnevezés	külső elnevezés			
későbronz- kor	Ḫiyawa	Ḫiyawa Ḫw	Qṯ Qā[ṯe/i] Qd	-----	Aḫḫiyawa Gwt
vaskor	Hiyawa	Qawa > Que Ḫume QWH	-----	Kawa KW	QWH (bib- liai)

*Zsolt Simon**Where Did Qode Lie? On the Identification of Some Ancient Near Eastern Place-Names*

Qode (Qd(j/w), also vocalised as Qadi or Qedi), an Ancient Near Eastern region known from Egyptian sources is commonly identified with the Hittite territory of Kizzuwatna. In this paper I try to reconsider the evidence and the arguments regarding the identification of Qode. The traditional identification of Qode with Kizzuwatna or Cilicia is excluded by the historical, geographical and linguistic data provided by our sources. This statement is increasingly valid for the recent modifications of this theory, involving the identification with Tarhuntašša or with every Luwian land in South Anatolia. We can identify Qode with a toponym attested in Ugaritic sources and once perhaps in the Hittite–Egyptian correspondence. Its precise localisation is still not possible, but North Syria, more precisely, the territory of Nabarina / Mitanni seems certain. Finally, as a by-product of this investigation we could eliminate a Late Bronze Age ghost country (“Qawe”) and an alleged Egyptian reference to a Luwian sovereign and we could identify the Hieroglyphic Luwian toponym Kawa that was long held to be a hapax.